

УДК 32.327

О.Ф. САМОЙЛОВ

ПОНЯТТЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ЇЇ СУТНІСТЬ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ

Самоїлов Олексій Федорович – викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Київського міжнародного університету, аспірант Київського міжнародного університету

Розглядаються особливості сучасних глобалізаційних процесів та аналізується вплив глобалізації на розвиток сучасної цивілізації. Досліджується вплив глобалізації на міжнародні відносини.

Ключові слова: глобалізація, неоглобалізм, експансія, цивілізація, міжнародні відносини.

Рассматриваются особенности современных глобализационных процессов и анализируется влияние глобализации на развитие цивилизации. Исследуется влияние глобализации на международные отношения.

Ключевые слова: глобализация, неоглобализм, экспансия, культура, цивилизация, международные отношения.

This article deals with the peculiarities of contemporary globalization processes, influence of globalization on the development of civilization is analyzed. The influence of globalization on international relations is also studied.

Key words: globalization, neo-globalism, expansion, civilization, international relations.

© О.Ф. Самоїлов, 2012

Постановка проблеми. Сьогодні глобалізація стала однією з найбільш впливових сил, які визначають подальший хід розвитку нашої планети в цілому. Вона стосується усіх сфер суспільного життя, включаючи економіку, політику, соціальну сферу, культуру, екологію, безпеку тощо. Безсумнівно, глобалізація містить як позитивні, так і негативні аспекти. Її позитивний вплив пов'язаний з ефектом конкуренції, до якої вона неминуче призводить, а негативний – з потенційними конфліктами, якими вона загрожує. Тому, звертаючись до дослідження феномена глобалізації як явища, автор, перш за все, намагається знайти відповідь на питання: що несе з собою сучасна загальна взаємозалежність країн та народів – перспективу загального прогресу та процвітання чи нові загрози і конфлікти?

Постановка задачі та її розв'язання. Автор ставить за мету здійснити і виявити головні сфери і напрями глобалізації як явища, визначити й з'ясувати роль глобалізації у тих чи інших соціально-політичних та культурних процесах та явищах, що відбуваються нині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим концептуальним підґрунтям статті слугували теоретичні розробки, представлені в працях західних істориків, політологів, культурологів, соціологів, політиків та економістів З.Бжезинського [3], С.Хантингтона [28], У.Бека [6], І.Валлерстайна [9], О.Тоффлера [24], О.Шпенглера [32], А.Тойнбі [23], Т.Фрідмана [28], П.Б'юкенена [8], Н.Хомського [20], в роботах російських науковців К.Делокарова [11], М.Чешкова [30], О.Вебера [10], О.Чумакова [31], а також українських вчених-спеціалістів у галузі глобалізації: В.Дергачова [13], О.Білоруса [7], С.Удовика [25], В.Наконечного [19], Б.Зажигаєва [14] тощо. Базовими для дослідження стали, зокрема, їх висновки щодо геополітичних основ сучасних міжнародних відносин, політичної природи й спрямованості глобалізації, її причин та наслідків у культурно-історичному а-

спекті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні існує безліч спроб дати коротке, але містке визначення глобалізації, і поки що прийти до спільного знаменника не вдається.

Якщо спробувати дати визначення глобалізації кількома словами, то можна сказати, що глобалізація – це, за словами відомого українського дослідника проблем глобалізації Олега Білоруса, процес прискорення та вдосконалення різноманітних міжнародних потоків товарів та інформації в загальному контексті соціального розвитку [7, с. 103].

Якщо ж дати більш широке визначення, то можна сказати, що глобалізація – це процес інтенсифікації взаємозв'язків між різними формами організації суспільного життя, внаслідок якого посилюється взаємозалежність акторів міжнародних відносин [26, с. 286].

Як зауважує М. Делягін, один з перших у Росії дослідників феномена глобалізації, глобалізація характеризується такими рисами, як «руйнування адміністративних бар'єрів між країнами, планетарне об'єднання регіональних фінансових ринків, поширення фінансових потоків, конкуренції, інформації й технологій по всьому світу. Найважливішою рисою глобалізації, на його думку, є формування в масштабах усього світу не просто фінансового або інформаційного ринку, а фінансово-інформаційного простору, в якому у все більшій мірі здійснюється не тільки комерційна, але й вся діяльність людства» [12, с. 231].

Відомий російський філософ О.Панарін визначає глобалізацію як «процес ослаблення традиційних територіальних, соціокультурних і державно-політичних бар'єрів, становлення неупорядкованих зовнішніх впливів і нової системи міжнародної взаємодії й взаємозалежності» [21, с. 300]. Однак на сьогоднішній день немає загально-визнаної концепції глобалізації. У різних регіонах, суспільствах, наукових дисциплінах цей термін має свій специфічний зміст. Процес глобалізації,

таким чином, ще має потребу в серйозному теоретичному осмисленні. Отже, в широкому сенсі мова йде про зростаючий взаємозв'язок і взаємозалежність усіх сегментів світової економіки і політики. Глобалізація сьогодні означає новий етап інтеграційних процесів у світі і призводить до втягування більшої частини людства в єдину відкриту систему фінансово-економічних, суспільно-політичних і культурних зв'язків на основі новітніх засобів інформатики і телекомунікацій.

Об'єктивний же зміст глобалізації становлять різноманітні за їх походженням, сферах прояву, механізмах і наслідках процеси, що дозволяє і вимагає розглядати глобалізацію як якісно самостійну, складну систему явищ і відносин, цілісну в її системності, але внутрішньо досить суперечливу.

Варто зазначити, що хоча термін «глобалізація» сьогодні перетворився на популярне кліше, як стверджує дослідник проблем глобалізації Зігмунт Бауман, сама ідея даного явища не нова [5, с. 27]. Зародки глобалізації ми можемо спостерігати вже у добу Античності. Зокрема, Римська імперія була однією з перших держав, яка утвердила своє домінування у регіоні Середземномор'я, що призвело до переплетіння різноманітних культур. Витоки ж глобалізації знаходяться в XVI та XVII століттях, коли стабільний економічний ріст в Європі сполучався із успіхами у мореплаванні та географічними відкриттями, у результаті чого іспанські та португальські мореплавці розповсюдили по всьому світу і зайнялися колонізацією Америки.

Своїми коренями глобалізація сягає творчості багатьох мислителів XIX і початку XX століть у галузі геополітики, такими як, наприклад, Мак-Кіндер, який описав те, в який спосіб нині об'єднуюватиметься світ [15, с. 431]. Однак ще у 1970-х рр. термін «глобалізація» мав суто теоретичне значення, а в сучасному розумінні був використаний 1983 року у статті економіста Т. Левіта, який говорив про економічну глобалізацію, а у 1985 році соціолог Р. Робертсон розширив зміст поняття, розглянувши його як соціальний процес, внаслідок якого зникають географічні, соціальні та культурні системи [2, с. 96].

Деякі дослідники виділяють так звану протоголобалізацію, або глобалізацію [16, с. 17]. Її часові рамки окреслюються наступним чином: середина XIX – початок XX століття (до початку Першої світової війни); її географічний ареал – атлантичний світ, Європа, Північна Америка. На підставі деяких показників, вони стверджують, що на початку XX століття світ був більш глобалізованим, цілісним та однорідним, ніж у середині [16, с. 18]. Зокрема, Півночноатлантичний регіон сто років тому був більш гомогенним утворенням, ніж через кілька десятиліть років після двох світових воєн.

На нашу думку, факторами, що сприяли розвитку та поширенню глобалізації, серед інших, слід, зокрема, виділити такі:

– по-перше, західний світ вийшов з важких випробувань 1970 – 1980-х років і відновив свою роль світової економічної домінанти;

– по-друге, інформаційна революція дозволила зв'язати воедино окремі регіони планети;

– по-третє, крах комунізму, а потім і криза в Азії, створили ілюзію перемоги ліберальних цінностей у світовому масштабі;

– по-четверте, серйозне значення мав зростаючий культурний обмін між країнами периферії і «першим світом».

З кінця XX століття глобалізація подавалася як явище нове для економічної, соціальної та культурної сфер, як засіб універсального поширення західних цінностей і інструмент формування загальносвітового співтовариства, як запорука швидкого освоєння будь-де у світі науково-технічних досягнень і залучення периферійних регіонів планети у світове господарство. Кожен з цих аспектів глобалізації ніс певне ідеологічне навантаження, яке, з точки зору теорії, виявилось неконкурентоспроможним, адже глобалізація не може вважатися принципово новим явищем міжнародного життя. Щоб переконатися в цьому, можна навіть не зупинятися на суто кількісних параметрах окремих її «хвиль», а зупинитися на тому факті, що наприкінці XIX століття масштаби міжнародних торгових, інвестиційних і особливо міграційних потоків були незрівнянно більшими, ніж на початку XXI ст. Набагато важливішим є інша обставина, що з'ясовується при більш пильному аналізі самого поняття «глобалізація». Цілком очевидно, що даний термін використовується для позначення процесів, які, в тому чи іншому аспекті, охоплюють весь світ [1, с. 212].

Але що являє собою цей світ і хто ототожнює його з масштабами всієї планети? Зрозуміло, що подібну тотожність можуть вбачати лише представники західної цивілізації, здатні вільно пересуватися по всьому світу та отримувати адекватну і своєчасну інформацію про всі події, що відбуваються на планеті. Для більшості ж наших сучасників, які населяють так звану світову периферію, світ обмежений межами їх локального співтовариства, а всепланетний масштаб тих чи інших процесів навряд чи доступний навіть їхній уяві. На рубежі XX – XXI століть новою виявилася не та сукупність явищ, яка стала позначатися терміном «глобалізація», а глибина нашого осмислення глобалізаційних процесів; поміщаючи поняття глобалізації в центр сучасної соціології, ми порушуємо філософське правило, що пропонує не множити кількості сутностей понад необхідне; глобалізація не є інструментом формування справді єдиного світу. Якщо в попередні епохи відбувалося розширення кордонів різних світів, які часом навіть протистояли один одному, то сучасна глобалізація, хочемо ми того чи ні, втілює в собі експансію виключно Європейської цивілізації. Не слід вважати глобалізацію інструментом взаємодії і розвитку різних культур і традицій; вона була і залишиться засобом побудови європоцентричного світу. Так звані «бічні гілки Заходу» є, насправді, європейськими гілками, тому що історія другої половини XIX і всього XX століття не дає нам прикладів того, щоб яка-небудь із цих гілок дала б життя тому, що можна було б назвати породженням Заходу як такого. Аналіз фактів свідчить, що в сучасних умовах уніфікація стає все менш ймовірною; про це ж гово-

рять і еволюція методів європейської експансії. Глобалізація, яка на перших її етапах підтримувалася політичними методами, нині перемістилася в економічну і фінансову сфери. Тому, як стверджує Кеннет Браун, в новому столітті культурна інтеграція (або уніфікація), проти якої спрямовані найбільш пафосні виступи антиглобалістів, не являє собою необхідну умову переважання західних країн над рештою світу і тому взагалі може бути знята з порядку денного [1, с. 215]. Європейська цивілізація зберігає і збереже свої культурні основи в господарсько-субординованому, але культурно й ідеологічно різномірному світі; глобалізація в економічному плані не зближує, а субординує регіони і країни світу. Кожен етап європейської експансії, починаючи з розвитку середземноморської торгівлі і до наших днів, був обумовлений науково-технічними досягненнями та поступовою зміною панівних технологічних укладів. Саме ця динаміка дозволила європейцям пройти ряд послідовно змінюваних одна одною форм соціальної організації за два тисячоліття, в той час як в іншому світі традиційні суспільства зберігалися у практично незмінній формі; виробництво інформації та унікальної продукції, в якій відображено основні досягнення культури, радикально відрізняється від виробництва інших матеріальних благ: воно вимагає високого, а не низького, як в індустріальному суспільстві, рівня освіти працівників; у процесі виробництва відбувається вдосконалення робочої сили, а не її виснаження; споживання науко-і інформаційно ємкої продукції стає фактором, що сприяє, а не перешкоджає накопиченню капіталу, і, нарешті, інформаційний продукт може бути реалізований багато разів, приносячи власникові прибуток, але залишаючись при цьому його власністю; нинішня глобалізація, на нашу думку, не долає, а закріплює периферійний характер окремих країн, що обумовлюється її внутрішньою логікою. На всіх етапах розширення меж впливу тієї чи іншої цивілізації виникало добре відоме історикам протиріччя між метрополією, яка прагнула нав'язати свою волю, і колоніями або провінціями, які бажали більшої самостійності та автономії. Якщо звернутися до досвіду імперій минулого, то ми побачимо, що всі вони – від східних деспотій і Стародавнього Риму до Британської імперії і Радянського Союзу – розпалися саме в силу неможливості оптимізувати відносини між центром і периферією. У цьому зв'язку слід ще раз підкреслити, що європейська модель розширення меж своєї цивілізації базувалася не стільки на підкоренні інших народів та їх інкорпорування в зону свого впливу, скільки на створення нових товариств європейського типу, в яких самі ж європейці складали або абсолютну більшість, або значну їх частину (як у державах Латинської Америки). На нашу думку, можна виділити деяку систему аргументів, які дозволяють розрізнити глобалістів, тобто тих, хто вважає сучасну глобалізацію впливовим процесом та скептиків, для яких це твердження є перебільшенням і відволікає нас від боротьби з реальними силами, які мають визначати вплив на формування суспільств і політичних альтернатив. У багатьох док-

тринах, що їх дотримуються скептики, важливу роль відіграє геополітика, оскільки нинішній міжнародний устрій є, насамперед, проявом найбільш розвинених держав як в економічному, так і у військово-політичному плані [22].

Тому, відповідно, вважається, що інтернаціоналізація відносин в економічній або політичній сферах залежить від політики та пріоритетів великих держав сьогодення, оскільки лише їхня військова та політична і економічна міць дозволяє їм підтримувати умови, яких потребує ліберальний порядок у сучасному світі [4]. Якби не американська гегемонія, що сприяє подальшому поглибленню взаємозалежності на світовому рівні, то теперішній світовий порядок неможливо було б підтримувати – в цьому плані глобалізація і вважається майже чимось типу американізації [4].

Відомий російський політолог та філософ Олександр Панарін у своїй книзі «Спокуса глобалізмом» описує процес неоліберальної глобалізації [21]. Це процес інтернаціоналізації економічного, політичного та культурного життя людства, що супроводжується ігноруванням багатьох цивілізаційних імперативів. На думку Панаріна, неоліберальна глобалізація неминуче призведе до поляризації людства на представлений західним світом «Золотий мільярд» та безправну периферію [21, с. 206].

Але навіть попри те, що існують очевидні відмінності у поглядах між глобалістами (тобто прихильниками цього процесу) та скептиками, важливо відмітити точку дотику між ними. А саме:

- в останні десятиліття в економічній взаємозалежності всередині та між регіонами спостерігалося помітне зростання, хоча і з багатоаспектними наслідками для різних спільнот;
- міжрегіональна та глобальна (політична, економічна, культурна конкуренція вносить зміни у старі ієрархії та зумовлює появу нових відмінностей у рівні добробуту, влади та привілеїв);
- транснаціональні та міжнародні проблеми, як, наприклад, поширення генетично модифікованих продуктів та глобальний тероризм, стають дедалі актуальнішими, примушуючи брати під сумнів традиційну роль, функції та інституції відповідальності національного уряду;
- тривала експансія міжнародних організацій на глобальному та регіональному рівнях – від ЄС до СОТ, яка порушує важливі нормативні питання щодо того, як сконструювати світовий порядок.

Ці події вимагають переосмислення, політичних, економічних та культурних змін. Відповідно вони потребують реальних відгуків від політиків та політичних діячів стосовно майбутніх можливостей і форм ефективного політичного регулювання та відповідальності.

Підсумовуючи все вищезазначене, можна сказати, що у світі після закінчення «холодної війни» відбулися кардинальні зміни, серед яких найголовнішою, на думку російського дослідника проблем глобалізації В.Максименка, є економізація політики, яка продовжує набирати силу [17, с. 113]. Все це не може не впливати на глобалізацію та національний інтерес, як один з її факторів, але єдиної

точки зору на такий вплив не існує.

Глобалізація призводить до посилення конкурентної боротьби, яка може бути причиною конфліктів та дезінтеграції. Головний конфлікт епохи глобалізації полягає у перебудові світової політичної системи, яка існує вже протягом певного часу.

Гарвардський учений Стенлі Хоффман у своїй статті «Зіткнення глобалізацій» називає три важливі фактори впливу глобалізації на світову політику [29]. Інституціональний фактор обумовлений небажанням держав ослаблювати власний суверенітет під ударами глобалізації чи так званої «гуманітарної інтервенції». Національний фактор зумовлений національною природою громадянства, локалізованою, на відміну від економічного життя, у глобальному масштабі. Об'єднані інформаційно-комунікаційними технологіями світ поки що не має колективної свідомості чи солідарності. Третій фактор пов'язаний із зниженням ролі політичних, економічних та інших бар'єрів, що сприяє поширенню конфліктів та тероризму.

Вчений вважає, що у світі відбувається «зіткнення глобалізацій» – економічної, культурної та політичної [29]. На його думку, економічна глобалізація є результатом революцій у технологіях, інформації, торгівлі та міжнародному бізнесі. Як наслідок, приватні компанії, інвестори, банки, держави та міжнародні економічні угруповання збільшили своє сукупне багатство. Однак ці успіхи не сприяли соціальної справедливості та стали причиною нерівності всередині держав і між ними.

Культурна глобалізація породжена технологічною революцією та економічною глобалізацією, які разом сприяють транскордонному руху товарів культури.

Політична глобалізація характеризується домінуванням Сполучених Штатів, інших міжнародних та неурядових інститутів. Беззаперечні переваги глобалізації обмежуються її лімітованістю, яка виключає багато бідних країн через нерівномірний економічний розвиток та соціальні умови.

Висновки. Підсумовуючи все вищезазначене, можна вести мову про те, що сьогодні глобалізація багатомомодно здається дуже привабливою і всеохоплюючою, однак поки що вона перебуває в початковій стадії і передбачити всі її наслідки дуже складно. Але вже окреслилися деякі перші результати цієї нової системи світового устрою. Можна сказати, що її вплив на соціально-економічні процеси і становище в окремих країнах і регіонах є неоднозначним. До позитивних рис глобалізації слід віднести зростання контактів і зв'язків між народами в сфері економіки; торгівлі, технології та культури. Протягом останніх 50 років середній прибуток на душу населення в світі зріс утричі. Світовий ВВП збільшився з 3 трильйонів до 30 трильйонів доларів. За останню чверть століття більш ніж на 10% зросла кількість людей, які досягли середнього рівня добробуту [18, с. 30]. Глобалізація сьогодні означає новий етап інтеграційних процесів у світі і призводить до втягування більшої частини людства в єдину відкриту систему фінансово-економічних, суспільно-політичних і культурних зв'язків на основі новітніх засобів інформатики і телекомунікацій. Незмінно підкреслюючи економічні основи, що відбуваються сьогодні у світі глобальних змін, різні автори виділяють різні аспекти глобалізації, наприклад: організаційно-управлінський, економічний, технічний, просторовий, культурний, політичний.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Brawn K. Globalization and history / K. Brawn. – New York: Berkley, 1999. – 328 p.
2. Robertson R. Globalization: social theory and global culture / R. Robertson. – London: Sage, 1992. – 211 p.
3. Brzeziński Zb.. The choice: global domination or global leadership / Zbigniew Brzeziński. – Washington: Basic books, 2004. – 288 p.
4. Актуальные проблемы социально-экономического развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа до статті: http://scepsis.ru/library/id_171.html.
5. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Зигмунт Бауман; пер. с англ. – М.: Весь мир, 2004. – 430 с.
6. Бек У. Происходит ли глобализация / Ульрих Бек; пер. с нем. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
7. Білорус О.Г. Глобальні перспективи і сталий розвиток / О. Білорус, Ю. Мацейко. – К.: МАУП, 2005. – 492 с.
8. Бьюкенен П. Дж. Смерть Запада / Патрик Джозеф Бьюкенен; пер. с англ. – М.: АСТ, 2007. – 444 с.
9. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / Иммануил Валлерстайн; [пер. с англ. П. Кудюкина]. – СПб.: Университетская книга, 2001. – 416 с.
10. Вебер А.Б. Современный мир и проблема глобального управления / Александр Борисович Вебер // Век глобализации. – № 1. – 2009. – С. 47-55.
11. Делокаров К. Ценности глобализирующегося мира / Кадырбеч Делокаров. – М.: Scientific Press LTD, 2002. – 189 с.
12. Делягин М. Мировой кризис. Общая теория глобализации / Михаил Делягин. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 333 с.
13. Дерчагов В.А. Глобалистика / Владимир Александрович Дерчагов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 408 с.
14. Зажигаев Б.В. Україна на перехресті глобальної політики – Ч. 1: Україна та європейська система сучасних міжнародних відносин // Проблеми міжнародних відносин: [зб. наук. праць / наук. ред. Некряч А.І. та ін.]. – К.: КиМУ, 2010. – Вип. 1. – С. 76-90.
15. Классика геополитики. XX век: Сборник / [сост. К. Королёв]. – М.: АСТ, 2003. – 731 с.
16. Кувалдин В. Протеворечивый феномен (взгляд на глобализацию) / В. Кувалдин // Современная Европа. – № 4. – 2002. – С. 17-20.
17. Максименко В. Происходит ли глобализация? / В. Максименко // Pro et Contra. – № 4. – 2004. – С. 110-116.
18. Мендл Джей Р. Глобализация и бедность / Джей Р. Мендл // Век глобализации. – 2008. – № 1 – С. 26-38.
19. Наконечний В.М. Україна в глобалізаційних та інтеграційних процесах // Проблеми міжнародних відносин: [зб. наук. праць / наук. ред. Канцелярук Б.І. та ін.]. – К.: КиМУ, 2010. – Вип. 1. – С. 248-259.
20. Хомский Н. Прибыль важнее людей: неолиберализм и новый мировой порядок / Ноам Хомский; [пер. с англ. Б. Скуратова]. – М.: Праксис, 2002. – 248 с.
21. Панарин А.С. Искушение глобализмом / Александр Сергеевич Панарин. – М.: Эксмо-Пресс, 2002. – 416 с.
22. Субкоманданте Маркос. Другая революция. Сапатисты против нового мирового порядка / Субкоманданте Маркос. – М.: Гилея, 2002. – 300 с.
23. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории / Арнольд Джозеф Тойнби. – М.: Рольф, 2002. – 592 с.
24. Тоффлер Э. Шок будущего / Элвин Тоффлер. – М.: АСТ, 2008. – 560 с.

25. Удовик С. Глобалізація: семиотическіе підходи / Сергей Удовик. – К.: Ваклер, 2002. – 480 с.
26. Українська дипломатична енциклопедія / [упоряд. Л.В. Губерський]. – К.: Знання України, 2004. – Т. 1. – с. 286
27. Фрідман Т. Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію / Томас Фрідман. – Львів: Лілея-НВ, 2002. – 384 с.
28. Хантингтон С. Запад: унікальність, а не універсальність / С. Хантингтон // Русский журнал. – № 10. – С. 17-26.
29. Hoffman S. Clash of globalizations / S. Hoffman // Foreign affairs. – № 4. – 2002. – р. 35 – 47.
30. Чешков М. Глобалізація: вопросы и ответы / М. Чешков // Pro et Contra. – № 4. – 1999. – с. 176.
31. Чумаков А. Метафізика глобалізації. Культурно-цивілізаційний контекст / Александр Чумаков. – М.: Канон плюс, 2006. – 516 с.
32. Шпенглер О. Закат Европы / Освальд Шпенглер. – М.: ЭКСМО, 2009. – 800 с.